

Louis Adamič i Vladimir Dedijer – prvi Titovi biografi

Moje izlaganje ima dvostruku svrhu: da podsjeti na Louisa Adamiča, nepravedno zaboravljenog pisca prve cjelovite Titove biografije, i da usporedi metodologiju i koncepcije L. Adamiča i Vladimira Dedijera. Njih dvojica su prvi autori Titovih biografija koji su svoje djelo zasnovali na istraživanjima, kazivanju Titovih suvremenika, njegovih najbližih suradnika i samog Josipa Broza Tita.

Louis Adamič, Amerikanac slovenskog porijekla, američki književnik, čovjek naprednih ideja bio je vezan uz stari kraj. Kao pisac i politički aktivist dvaput je pridonio da se istina o prilikama u njegovoj staroj domovini proširi u svijet. Prvi put se, nakon povratka iz Jugoslavije, gdje je boravio 1932. i 1933. godine, angažirao da američko čitateljstvo i društvenu javnost upozna sa svojom zemljom i prilikama u njoj. Objavio je knjigu »Povratak domoroca« (The Nativ's Return) 1934. godine i manju knjižicu pod naslovom »Borba« (The Struggle).¹ Prva knjiga

¹ O životu i djelu Louisa Adamiča ima prilično mnogo literature, ali je na žalost posvećena nekim aspektima njegova stvaralaštva, dok još uvijek nema cjelovite monografije. U istraživanju je od velike koristi ova literatura:

Zbornik »Louis Adamič«, Univerza »Edvard Kardelj«, Ljubljana 1981. Sadrži referate simpozija održanog u povodu tridesete godišnjice Adamičeve smrti. Prikaz simpozija: Ante Laušić, Život i djela Louisa Adamiča, *Migracije*, mjesečnik Centra za istraživanje migracija, god. X, br. 10, listopad 1981, str. 362—368.

Jerneja Petrič, Svetovi Louisa Adamiča, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981. Autorica je obradila književno djelo L. Adamiča u tome magistarskom radu.

Izbrana pisma Louisa Adamiča, Izbral in uredil *Henry A. Christian*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981. To je izdanje s bogatim znanstvenim aparatom. Objavljeno je i Adamičevo pismo od 23. X 1944. koje je odgovor na Titovo pismo od 29. III 1944. To je Titovo pismo bilo prevedeno na engleski, umnoženo kao letak i dijeljeno američkim Jugoslavenima, a objavljivano je i u nekim iseljeničkim glasilima.

Vatroslav Grill, Med dvema svetovima, Mladinska knjiga, Ljubljana 1979. Autor je bio aktivist u naprednim iseljeničkim društvima, koja su otkupila i tako sačuvala Adamičevu ostavštinu. Njegova knjiga ima karakterističnu posvetu: »*Louisu Adamiču*, ki je zgorel v ljubezni do svojih dveh domovin.«

Gerald Gilbert Govorchin, Americans from Yugoslavia, University of Florida Press, Gainesville 1961.

Jedinice s podacima o L. Adamiču mogu se naći u ovim našim enciklopedijama:

Adamič Louis, Hrvatska enciklopedija, I, Zagreb 1941, str. 35.

Adamič Louis, Enciklopedija Jugoslavije, svezak 1, Zagreb 1955, str. 7—8. Opći dio napisao je Branko Rudolf, a dio o političkom radu Ivo Pirković.

Adamič Louis, EJ, sv. 1, Zagreb 1980, str. 8. Autor je Franček Bohanec. Jedinica je znatno skraćena u odnosu na prvo izdanje, pa se knjiga »Orao i korijenje« (The Eagle and the Roots) uopće ne spominje, iako je u prijevodu na slovenski jezik doživjela već dva izdanja.

Adamič Louis, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 1, Zagreb 1955, 17.

Adamič, engl. Adamic Louis, Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, sv. 1, Zagreb 1977, str. 16.

Adamič Lous, Vojna enciklopedija, sv. 1, Beograd 1970, str. 6. Autor Z. Klanjšček.

Adamič Luj, Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, Prva knjiga, Beograd 1980, str. 1—2.

je u Jugoslaviji popraćena simpatijama naprednih krugova, ali i ostrim protestima službene javnosti pa je iste godine zabranjena, tako da je prepisivana i širena ilegalno. U obje knjige Adamič je pisao o režimu šestojanuarske diktature, o teroru i nečovječnom postupanju sa uhapšenim političkim protivnicima. Adamič je objavio tekst koji mu je dao Edvard Kardelj pod naslovom »The Struggle« (Borba). No Adamič tada nije upoznao Kardelja pod pravim, već pod ilegalnim imenom. Upoznao ih je Boris Kidrič.²

Poslije povratka u SAD, Louis Adamič je inicirao upućivanje protestnog pisma jugoslavenskoj vladi zbog terora nad političkim zatvorenicima. U grupi književnika koji su to pismo potpisali bili su i Theodor Dreiser i Upton Sinclair.

Drugi angažman Luisa Adamiča na širenju istine o zemlji svog rođenja i o narodnooslobodilačkoj borbi u njoj imao je veliko značenje za pozitivno opredjeljivanje ne samo naših iseljenika, već i za upoznavanje američke i svjetske javnosti s istinom o našoj zemlji. On je 1943. napisao knjigu »Moja rodna zemlja« (My Native Land) u kojoj je pisao o oslobodilačkoj borbi jugoslavenskih naroda da bi s njom upoznao američku javnost koja o tome nije imala prave predodžbe.

Osim pisane riječi. L. Adamič se angažirao i davanjem ideje o osnivanju Američkog komiteta za slobodnu Jugoslaviju, a bio je i osnivač i prvi predsjednik Udruženog odbora američkih Jugoslavena. U tom je svojstvu surađivao i s američkim predsjednikom F. D. Rooseveltom.³ Oko organiziranja jugoslavenskih iseljenika na slanju pomoći u Jugoslaviju dopisivao se s Vladimirom Velebitom koji je bio na čelu vojne misije NOV-a u Londonu i Josipom Smodlakom, povjerenikom za inozemne poslove NKOJ, a poznati njujorški gradonačelnik Fiorello La Guardia, brigadni general u drugom svjetskom ratu i glavni direktor Unre, bio je njegov osobni prijatelj.⁴

Knjiga »Orao i korijenje« posljednja je koju je napisao Adamič, a objavljena je posthumno, poslije autorove tragične, do danas nerasvjetljene smrti. Uklapa se u liniju Adamičevog stvaralaštva o zemlji iz koje je

² O nastanku te brošure vidjeti podatke u: *Henry A. Christian, Adamič's Struggle: The international history of a »radical« pamphlet*, Louis Adamič, simpozij, u bilj. 1. n. dj., str. 323—344.

Christian piše da se Adamič 1932. sastajao ilegalno, osim s Borisom Kidričem, i sa ostalim slovenskim komunistima. Osim lične historije Edvarda Kardelja s kojim je razgovarao u više navrata o režimu terora nad političkim zatvorenicima, zabilježio je i slučaj Dušana Kermaunera. Osim Kidriču, drugima nije znao pravi identitet. Po dogovoru s njim Kardelj je napisao tekst koji je Adamič u rukopisu odnio u SAD. Objavio ga je u engleskom prijevodu, napisao predgovor i priložio protestno pismo američkih intelektualaca protiv diktature u Jugoslaviji.

Naslov originala: *Louis Adamič, Struggle*, Translated from Yugoslav by Louis Adamič, With a Preface by the Translator, A. Whipple, Los Angeles 1934. Prijevod na slovenski: *Louis Adamič, Boj*, prevedel iz slovenščine in predgovor napisal Louis Adamič, Državna založba, Ljubljana 1969.

³ Usp. Adamičevo djelo *Dinner at the White House*, New York—London 1946.

⁴ Vrlo je indikativno Adamičevo pismo La Gardiji u kojem, uz ostalo, kaže da se budućnost jugoslavensko-talijanskih odnosa rodila 1943. u »združivanju talijanskih i jugoslavenskih oslobodilačkih pokreta«. Usp. »Izbrana pisma Louisa Adamiča«, u bilj. 1 n. dj., str. 413.

potekao, pa je istodobno njegovo svjedočenje o novoj Jugoslaviji i prva cjelovita biografija Josipa Broza Tita koja obuhvaća razdoblje od 1892. do 1949. godine.⁵ Biografija se temelji na imponantnoj građi koju je pisac prikupio u toku 1949. godine, razgovarajući s Titovim rođacima, vršnjacima, s ljudima koji su ga poznavali i s Titovim suborcima i najbližim suradnicima. Adamič je prikupljao podatke, pravio kartoteku i fotodokumentaciju, vodio dnevnik i pisao bilješke, a razgovori koje je imao s Titom i stenografirani su.⁶

Nakon povratka u SAD Adamič je radio na rukopisu 1949, 1950. i 1951. godine a objavljivanje se otešlo zbog okolnosti u kojima je radio. Bilo je to vrijeme hladnog rata, kada je Jugoslavija po njegovim riječima bila opkoljena »željeznim zavjesama i s Istoka i sa Zapada«. Nešto od toga Adamič je zabilježio u knjizi. U rujnu 1950. godine *Press* iz Pittsburga objavio je »priču« o tome da je Adamič u drugom svjetskom ratu bio ruski špijun. S obzirom na takve glasine, a to je doba punog sjaja senatora McCarthyja, Adamič se morao pojaviti pred Istražnim odborom Kongresa da bi bio ispitivan u vezi s politikom State Departmenta u 1950. godini prema Jugoslaviji. To se nije dogodilo jer je došlo do vojnog debakla u Koreji, a i Jugoslaviji je u Kongresu odobren zajam. Svemu tome treba dodati napade i prijetnje koji su Adamiču upućivani telefonom i u anonimnim pismima.⁷

Kada je 4. IX 1951. Louis Adamič nađen mrtav, ustrijeljen, na svojoj farmi Mountain View u Milfordu, u svim zgradama na farmi bio je podmetnut požar.⁸ Iako je pred smrt radio na knjizi i u Kaliforniji, na farmi su nađene Adamičeve bilješke i rukopis za knjigu »Orao i korijenje«. ⁹ Nikada nisu objavljeni rezultati istrage, iako je sve više nad

⁵ *The Eagle and the Roots*, Doubleday & Company, Inc. New York 1952; reprint: Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut 1970.

Prijevod na slovenski: Orel in korenine, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970; drugo izdanje: Orel in korenine, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981.

S obzirom na okolnosti u kojima je nastajao rukopis te knjige, kada je autor bio pod političkim pritiskom i upućivane mu prijetnje ako je objavi, te na to da za života nije uspio rukopis potpuno prirediti za štampu, pa su znatna skraćanja obavili priređivači — ne možemo američko izdanje smatrati kritičkim. Ni slovenska izdanja nisu kritička, jer u njima nema Adamičevih fusnota iz engleskog originala, a obavljena su i neka skraćanja.

Sam L. Adamič je u vrijeme rada na knjizi objavio dijelove rukopisa u Jugoslaviji. U 1950. godini objavljen je tekst »Josip Broz 1920—1925« u *Ilustriranom vjesniku*, br. 248 i u *Vjesniku* od 25. V 1950. U 1952. godini objavljen je u više nastavaka tekst »O životu maršala Tita« u *Naprijedu*, od 23. V do 1. VIII 1952, u *Krilima armije i Novoj Vojvodini*.

Odlomci iz knjige objavljeni su pod raznim nastavcima u petnaestak listova na slovenskom, rumunjskom, rusinskom, engleskom i hrvatskosrpskom. Iscrpne podatke vidjeti u: Građa za bibliografiju biografske literature o Josipu Brozu Titu, priredio Dragić Kačarević, *Naša stvarnost*, god. XVI, br. 5, 1962.

⁶ Razgovore je stenografirao Tihomir Stanojević a prema izjavi V. Dedijera u emisiji RTV Ljubljana o Louisu Adamiču u povodu 30-godišnjice smrti, kompletan stenogram se čuva u Kabinetu Predsjednika Republike.

⁷ Usp. *The Eagle and the Roots*, Westport 1970, bilješka 3, na str. 19.

⁸ Na samoj farmi nalazile su se tri zgrade, glavna, zidana od kamena, te dvije pomoćne, od dasaka. U jednoj od tih zgrada stanovali su gosti, a druga je Adamiču služila kao radni prostor. Usp. V. Dedijer, *Beleške iz Amerike*, Kultura, Beograd 1945, str. 13.

⁹ Usp. H. A. Christian u bilj. 1 n. dj., str. 448; J. Petrič, u bilj. 1 n. dj., Epilog (str. 201).

težom o samoubistvu prevladavala teza o smišljenom ubistvu koje su počinili nepoznati počinioci.¹⁰

U toku rada na toj knjizi Adamiču je pomagala supruga Stella, koja mu je i inače bila najbliži suradnik. Ona je s Timothy Selders obavila konačnu redakciju rukopisa koji je skraćen za trećinu.¹¹ Knjigu je pod naslovom »The Eagle and the Roots« u svibnju 1952. izdala kuća Doubleday iz New Yorka.

U predgovoru su S. Adamič i T. Selders objasnile svoj uređivački posao, ističući da su slijedile autorove upute na rukopisu. Izlučeno je jedno veliko poglavlje o svjetskoj situaciji, koje je u toku pisanja tako naraslo, da ga je i sam autor namjeravao posebno objaviti, zatim poglavlje o staroj Jugoslaviji u kojem su opisane prilike i uzroci koji su doveli do revolucije, jer se prema riječima priredivača suština toga materijala nalazi u ostalim poglavljima i u ranijim Adamičevim djelima o Jugoslaviji (*The Native's Return* i *My Native Land*). Skraćeno je i završno poglavlje i obavljeni ostali rutinski zahvati.¹²

O tome kako je nastao naslov knjige ispričao je sam autor. Ponekad se misli da je u metafori orao sam Tito a korijenje simbol njegova porijekla, njegovih »korijenja«. No simbolika je posve drugačija, a potječe od prizora koji je Adamič doživio za jedne zimske šetnje, na početku 1949. u Sloveniji. Tada je u šumi naišao na orla koji se kljunom priklješćio u korijenje bukve. Pratio je borbu ptice da se oslobodi. Ranjeni orao kojega su tako sapetog već počele po glavi ključati vrane, u čemu ima također mnogo simbolike, uspio se osloboditi, pa čak i odletjeti. Adamič je bio impresioniran borbom orla da se oslobodi: »Malo-pomalo 'moj orao' mi se usidrio u mislima kao simbol Tita i jugoslavenske revolucije, dok je korijenje počelo predstavljati sovjetski i zapadni način života.«¹³

Kao što se vidi, orao je Adamiču simbolizirao i Tita i našu revoluciju, kao i našu odlučnost da se izborimo za samostalni put i za nezavisnost u odnosu i na Istok, i na Zapad. U Adamičevu simboliku izvanredno se uklapaju riječi samoga Tita iz jednog njihova razgovora: »Ma šta da se desi, ni najgore ne može biti gore od onoga što su jugoslavenski narodi doživjeli u toku rata. Bilo kako bilo, svi mi koji smo tu okupljeni, i ja lično, odlučni smo poduzeti sve da očuvamo integritet naše borbe, naše revolucije. Mi smo komunisti. Namjeravamo graditi socijalizam, usprkos svemu što bi pokušala učiniti bilo koja velesila, ne izuzimajući ni vojnu intervenciju. I ne sumnjam da nećemo pobijediti jer vjerujem da smo u pravu i jer je u toj vjeri, iako smo mala zemlja, velika moć.«¹⁴

»Orao i korijenje« knjiga je jednako tako o Titu kao i o jugoslavenskoj revoluciji, osobito u dva njena razdoblja, onom oslobodilačke borbe

¹⁰ Usp. *Dr Stojan Pribičević*, Louis Adamič, *Enakopravnost*, 19. IX 1951, navodi se prema: *Vatroslav Grill*, Med dvema svetovima, u bilj. 1 n. dj., str. 561—564 (III del, Priloga).

Vladimir Dedijer, Izgubljena bitka J. V. Staljina, Svjetlost, Prosveta, Oslobođenje, Sarajevo 1969, str. 328—329.

¹¹ Usp. *Jerneja Petrič*, n. dj., str. 189.

¹² *The Eagle and the Roots*, u bilj. 7 n. dj., predgovor.

¹³ *Orel in korenine*, Ljubljana 1981, str. 196—199.

¹⁴ Isto, str. 152.

1941—1945, i onom sukoba s Kominformom 1948. i dalje, iskreno kazivanje o razvoju i usponu jednog revolucionara i o revoluciji kojoj je stajao na čelu. To je i nezaobilazno svjedočanstvo o ljudima i prilikama u novoj Jugoslaviji u razdoblju hladnog rata.

Sadržaj »Orla i korijena« podijeljen je u dvije knjige, u prvoj je deset poglavlja, a u drugoj četiri.¹⁵

Pripremajući se 1948. na duže putovanje, od pet do deset mjeseci, ovisno o financijama, u toku kojeg bi obišao Italiju, Indiju, Izrael i Sovjetski Savez, Adamič je namjeravao doći i u Jugoslaviju, na početku ili na kraju toga puta. Nije imao jasnu namjeru da o tome piše knjigu. U Jugoslaviji je želio vidjeti kakva je njegova rodna zemlja poslije rata i revolucije, susresti Tita i ostale rukovodioce. S obzirom na svjetsku situaciju, Adamiča je opsjedala misao o neposrednoj opasnosti od konfrontacije dviju velesila, od trećeg svjetskog rata. Veoma ga je zanimalo istraživanje i spoznavanje sukoba s Kominformom, budućnost Jugoslavije, Titova ličnost. Htio se iz prve ruke obavijestiti u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji. Vrijeme u kojem Adamič kreće na put izvanredno ilustrira problem koji ima u SAD oko dobivanja pasoša, a sa SSSR oko dobivanja vize. Nije znao hoće li mu State Department dozvoliti put u Jugoslaviju. Na američkim pasošima tih je godina bio otisnut štambilj s upozorenjem da ne vrijede za ulazak u Jugoslaviju, jer nije sigurna za američke državljane. Strahovanje je otpalo kad je Adamič dobio pasoš kojim može posjetiti svaku zemlju koja mu izda ulaznu vizu. Tako su mu preostala urgiranja kod sovjetske ambasade u Washingtonu za vizu koju je trebalo da odobri Moskva. Moskva se nije javljala, pa je Adamič odlučio da krene — u Jugoslaviju. S njujorškog aerodroma La Guardia poletio je 11. I 1949. prema Beogradu preko Londona i Praga.

Zanimljivo je pitanje koje sebi pred odlazak u Jugoslaviju postavlja Adamič — nije li Tito dio »nepoznanice x u jednadžbi rat i mir«? U Beogradu su ga srdačno dočekali. Zapadna je štampa pisala da je u Jugoslaviju došao kako bi novom knjigom pružio podršku Titovoj policijskoj državi, te nagovorio »beogradskog diktatora« da se ponovo potčini Kremlju, jer on je stari sovjetski špijun. Istočna je štampa dolazak u Jugoslaviju »poznatog gotovana Bijele kuće«, »agenta State Departmenta« i »plaćenika Wallstreeta« označila kao povod da se Tito i njegova »klika« još dublje uvuku u imperijalistički tabor. U Adamiču se počela oblikovati potreba da napiše knjigu o Jugoslaviji, ali definitivnu odluku nije donio odmah. Putujući svojom starom domovinom uzduž i poprijeko od siječnja do kraja kolovoza 1949. Adamič je susretao mnoge ljude, vodio mnoge razgovore, gledao i nastojao razumjeti jugoslavensku

¹⁵ Vladimir Dedijer je oko sredine 1951. godine dobio od Adamiča potpuni rukopis knjige, koji je bio podijeljen u dva toma s uvodom i devet poglavlja u prvom, te s pet poglavlja u drugom. Svako poglavlje bilo je u posebnom fasciklu s naslovom koji je rukom ispisao Adamič. Dedijer je taj rukopis posljednje Adamičeve knjige poklonio Slovenskoj akademiji znanosti in umetnosti. Usp. V. Dedijer, Izgubljena bitka J. V. Staljina, u bilj. 10 n. dj., str. 326—327.

Prema podacima iz Kataloga izložbe koju su u rujnu 1981. u povodu tridesetogodišnjice smrti L. Adamiča zajednički priredili Narodna in univerzitetna knjižnica i Slovenska akademija znanosti in umetnosti u Ljubljani — bio je izložen »tiskopis njegovoga zadnjega dela, v daljši in krajši verziji s kasnejšimi popravki in dostavki (last SAZU)«. Vjerojatno je riječ o primjerku rukopisa koji spominje V. Dedijer.

stvarnost, što Tito znači za Jugoslavene, je li sukob s Kominformom uzrokom za novi put jugoslavenske revolucije, što njegova rodna zemlja može dati svijetu?

Kako je prikupljao materijale? Po vlastitom svjedočanstvu vodio je dnevnik, pravio bilješke, pisao opsežna pisma prijateljima, prikupljao građu, poduzimao istraživačka putovanja, bilježio razgovore sam ili ih dao stenografirati. Radala se impozantna građa za novu knjigu koja je po mišljenju mnogih nedostajala uz »Povratak domoroca« i »Moju rođenu zemlju« da bi se dobila trilogija o Jugoslaviji.

Za istraživače životnog puta i revolucionarnog djela Josipa Broza Tita Adamičev »Orao i korijenje« knjiga je koja se ne smije mimoći. To isto vrijedi i za istraživače povijesti naše revolucije, osobito za razdoblje 1941—1945. i 1948—1949. godine. Zapanjuje broj ljudi iz svih struktura jugoslavenskog društva s kojima je razgovarao. Tu su i njegovi rođaci, zatim rođaci i suvremenici Tita, njegovi suradnici u dugom i bogatom revolucionarnom radu.

Odmah nakon dolaska Adamič susreće Borisa Kidriča, Edvarda Kardelja, Vladimira Dedijera, Aleša Beblera i Ivu Andrića. Smještaju ga u Krležin beogradski stan koji je u blizini Titove rezidencije u Rumunjskoj (Užičkoj) ulici. Tako je bio u prilici da često razgovara s Krležom, koji je u Beogradu boravio pripremajući izložbu jugoslavenske srednjovjekovne umjetnosti, a upoznao ga je još za svoga prvog boravka u Jugoslaviji 1933. godine.

Pri susretu s ljudima Adamič je postavljao pitanje — što čini srž situacije u Jugoslaviji a na odgovor — izgradnja socijalizma — razvijao je dalje svoju misao — kako biste to rekli da shvati čitav svijet, čak i moj susjed sa farme u Milfordu? Zanimalo ga je je li očekivana budućnost vrijedna svih žrtava, svih odricanja?

Tema o kojoj je Adamič razgovarao s mnogim književnicima diplomata, funkcionarima, jugoslavenskim rukovodiocima i samim Titom bila je sukob KPJ i Kominforma i u vezi s tim položaj Jugoslavije u svijetu, i posebno, što Jugoslavija može dati novo kao svoj doprinos odnosu među narodima i međunarodnom radničkom pokretu. Izuzetno su zanimljivi odgovori samoga Tita koji ukazuju na klice onih ideja na kojima su izrasla jugoslavenska gledišta o samostalnosti i odgovornosti komunističkih pokreta za socijalizam, odnosno borbu za njega u vlastitoj zemlji, te o potrebi organiziranja »trećeg svijeta« u pokretu nesvrstanosti kao alternativne podjeli na blokove. Adamič je to kratko izrazio ovako — za Jugoslaviju nema budućnosti ni u sovjetskom ni u bilo kojem drugom bloku, ta će zemlja biti uzrokom historijskih posljedica, samo ako to pokuša. Budućnost je Jugoslavije u tome da bude za svijet ono što su bile SAD potkraj osamnaestog stoljeća, Francuska u devetnaestom, Sovjetski Savez u dvadesetim i Španija u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća.

Poslije prvih susreta s Titom Adamiča sve više zanima kako se formirao taj čovjek, kako je našao svoj životni put i žali se da u Jugoslavena nailazi na nerazumijevanje, za njih je Tito — Tito, time je sve rečeno, svi znaju da je došao iz naroda. Danilo Lekić mu to tumači ovim riječima: »Da, drug Tito je Hrvat, ja sam Crnogorac, ali to nije važno. Tito je

Tito, razumijete li? Hoću time reći da me njegov životopis ne zanima tako kao vas [...]».¹⁶ Ispričao mu je kako je Vladimir Nazor 1943. reagirao na Titovo pitanje: ja znam tko ste vi družo Nazore, ali znate li vi tko sam ja — naravno da znam, vi ste vrhovni komandant. Tito je pitao zna li kako mu je pravo ime, odakle je — a Nazor se zaprepastio, kako ga, iako je pisac, ti podaci nisu zanimali. Kada mu je Tito rekao da se zove Josip Broz, da je rođen u Kumrovcu i da je metalac, Nazora je više impresionirao način na koji je to Tito rekao. Tito je također mislio da mu se obraća prevelika pažnja, da to čini i Adamič. On smatra da je njegova biografija zabilježena u životu narodnih masa, ako ga bude vidio u ljudima, u planovima, u izgradnji, to je ono pravo, sve drugo nije za raspravljanje ili opisivanje u ozbiljnoj knjizi. Tito još dodaje da nije »self-made man«, jer ga je »stvorio« međunarodni radnički pokret, preciznije KPJ, a ne sebe on sam. Tito posebno ističe i da ga je »stvorio« osjećaj koji je izvirao iz potrebe revolucije u nas, potrebe za bitnom promjenom. Taj osjećaj nije postojao samo u njemu i Partiji, bio je to osjećaj koji je izvirao iz ljudske potrebe za samoobranom s obzirom na odnose u staroj Jugoslaviji, u Evropi i u svijetu.¹⁷

Na Adamičevu odluku da piše knjigu, posebno o Titu, utjecala je i činjenica da se u zapadnoj štampi još uvijek moglo čitati kako se ne zna Titovo pravo porijeklo i da je neko selo u divljinu blizu Zagreba »izabrano« za njegovo »službeno« rodno mjesto.¹⁸

Krleža mu je, ističući da Tita pozna još od 1920, ponovio da se Josip Broz Tito rodio u Kumrovcu, što se vrlo lako može provjeriti. Adamič tada zaključuje da treba najprije poći u Kumrovec i ne dvoumiti se o tome jesu li pojedinosti o Titovom životu nevažne ili važne.

Druga knjiga »Orla i korijenja« počinje poglavljem s vrlo karakterističnim naslovom: *Priča od 1892. do 1951. Počeci »pokretača« ... ili dječak je otac muškarca*. Za historičara koji želi istraživati Titov život tu se nalaze izuzetno dragocjeni podaci, svjedočanstva iz prve ruke, kazivanja osoba koje su Tita poznavale i bile mu bliske u djetinjstvu i ranoj mladosti. Mnogo je podataka o Titovim roditeljima i rodbini, o njemu samome dok je izrastao iz djetinjstva i prerastao u zrela čovjeka. Pomažu nam u oblikovanju Titova psihološkog portreta više no i jedan drugi tekst o njemu.

Došavši u Kumrovec Adamič posjećuje Titovu rodnu kuću, bilježi izuzetno zanimljivu anegdotu o svetoj slici i za Tita karakteristično reagiranje. Narodnooslobodilački odbor iz Kumrovca nabavio je u Zagrebu slike Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina, koje su objesili u sobi Titove rodne kuće. Kad je Tito, prvi put poslije rata, došao kući i ugledao slike u sobi rekao je da nije ni čuo za Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina dok nije otišao iz Kumrovca. Kad je bio dječak, na zidu je visila slika Svetog Trojstva, zapravo glazbena škrinjica. Predložio je da potraže

¹⁶ Orel in korenine, u bilj. 13 n. dj., str. 277.

¹⁷ Isto, str. 284—285.

¹⁸ Adamič navodi seriju članaka Johna Gunthera (»Iza zavjese«) koje je ovaj 1949. objavio i kao posebnu knjigu. Usp. Orel in korenine, n. dj., str. 287.

tu sliku u njegovih tetaka, i ako je nađu u nekoj drugoj kući neka je kupe, a on će vratiti novac pa neka je objese na zid, jer ta slika pripada toj sobi. Šandor Krajcar, čuvar kuće i Titov vršnjak, ispričao je tu zgodu Adamiču. On ga je uputio na Titovu tetu Anu Kolar, sestru njegove majke, koja je živjela preko Sutle u Podsredi. Nije imala Titovih slika iz djetinjstva, ni slika njegove majke Mice ili svojih iz mladosti. Adamič je dogovorio da mu se izrade fotografije tete Ane. Adamič je zabilježio kazivanja tete Ane, Tereze Štefan, Vilčeka Štefana i Pepeka Štefana iz Kumrovca i još nekih Kumrovčana čija imena ne navodi. S podacima se vratio k Titu u Beograd, a Tito se čudio kako ga zanimaju sve te »trivijalnosti«, ali mu je potvrdio većinu tih kazivanja i nadopunio ih svojim sjećanjima na pojedine detalje.

Najdulji razgovor s Titom, koji je i stenografiran, Adamič je vodio u Beogradu 9. lipnja 1949. No napominje da su stenografirana samo prva tri sata toga razgovora. Zanimljiva je Titova opaska, kad je ugledao hrpu kartica s bilješkama na koje je Adamič bilježio podatke u Kumrovcu, Podsredi i drugdje: »Mora da nijedna od ovih stvari koje ste zabilježili nije neistinita. Ipak bih rekao, da je istina nešto sasvim drugo.«¹⁹ Izuzetno su zanimljivi Titovi komentari o tim Adamičevim bilješkama, o njegovim roditeljima, o iseljavanju u Ameriku — misli se da su tamo odlazili najsiromašniji Evropljani što nije točno, jer oni nisu imali novca da kupe kartu. Objasnio je svoj put — obrazovanje je bilo za djecu gospode i malobrojnih bogatih seljaka — dječaci kao on i njegova braća mogli su napustiti selo tako da izuče neki obrt: »I taj put je bio strm i gotovo bezuman, tako bezuman da su neki od nas to željeli promijeniti. I kad smo se susreli s marksizmom, osobito od 1917. godine, s velikom oktobarskom revolucijom pred sobom, mi smo našli odgovor.«²⁰

Adamič je vodio razgovore s mnogim ljudima srednjih godina, koji su, osim Kumrovčana i Titove rodbine, poznavali Josipa Broza u vrijeme njegova razvoja u revolucionara dvadesetih godina, među njima i s Brankom Resimićem (u knjizi ga zove Rezimić) koji mu je pričao o ogulinskom i bombaškom procesu. Objavio je i dio saslušanja s bombaškog procesa prema stenogramu iz zagrebačkih »Novosti«. Opisuje Titovo robijanje, povratak s robije i ponovnu partijsku aktivnost. U razgovorima o ilegalnom radu i suradnicima Adamič je zabilježio Titov odgovor na pitanje — kakvim je kriterijima prosuđivao ljude u pokretu: da su dobri revolucionari, da nisu skloni birokratiziranju, činovništvu, da nisu frazeri, jer ima mnogo ljudi koji su revolucionari samo na riječima, da se ne uzbuđuju zbog sitnica. Tada je Tito govorio i o Kardelju i Kidriču. Edvard Kardelj je Adamiču veoma zanimljivo objašnjavao svoja gledišta o ulozi vođa i ličnosti uopće u procesu revolucije, smatrajući da su nevažne njihove biografije. Kao razloge zašto su on i njegovi drugovi postali komunisti Kardelj je naveo ekonomski položaj i nacionalno pitanje. Oslikao je i svakodnevni partijski rad — kako su on i njegov drug, koji je kasnije poginuo kao partizan, satima čekali da bi mogli u pogodnom trenutku nacrtati srp i čekić na centralnoj zgradi policije u Ljubljani. Takva djelatnost pomagala je da ljudi isprobaju i sebe i druge.

¹⁹ Orel in korenine, n. dj., str. 327.

²⁰ Isto, str. 329.

Izdržati mučenja u Glavnjači značilo je otkriti u sebi unutrašnju snagu, a boravak na robiji, kao da je donosio diplomu iz škole ljudske kolektivnosti. Bilo je tu discipline, drugarstva, podjele odgovornosti, kolektivnog života. Kardelj je naglasio kako je on lično — slobodu otkrio upravo u tamnici. To iskustvo pomagalo je komunistima da shvate kako se moraju udruženi boriti za ciljeve u koje su zajednički vjerovali, kao i da će neki od njih morati umrijeti da bi se ti ciljevi ostvarili. O svojim prvim susretima s Titom Kardelj je rekao: »Poznavao je i teoriju, ali ako si ga nešto pitao nije odgovarao citatima iz Marxa, Engelsa i Lenjina. Govorio je praktičnim izrazima zdrave pameti: to je ono što nas čeka, moramo sada napraviti to i to, misli li netko među nama drugačije? Ako ne, moli nas da o toj stvari razmislimo. Toga se sjećam zato što Tito i sada tako vodi sastanke!«

O Kardeljevoj ličnosti izuzetno mnogo govori i ovaj odlomak o boravku u Moskvi: »Tamo su bile čudesne knjižnice, pune knjiga koje sam odavno želio pročitati, kao i mnogo drugih o kojima nisam nikad čuo. Časopisi i novine iz cijelog svijeta. Čitao sam i studirao, zadovoljio i srce i duh. U tom pogledu, nisam nikad u životu bio sretniji nego tada.«

Uz Edvarda Kardelja o Titovom životu u Moskvi Adamiću je govorio i Rodoljub Čolaković, a svoje dojmove o prvom susretu kao i suradnji s Titom ispričali su mu i Franc Leskošek i Milovan Đilas. S Krležom je razgovarao o Titovom neobičnom posjetu Kumrovcu 1937. godine, ali mu je o tome pričao i sam Tito. Adamič ističe da je taj događaj u osnovi opisao po Krležinom, tada neobjavljenom rukopisu jer je na njemu još mislio raditi. Tito je tada, noću, posjetio i tetu Anu u Podsredi.

O Titu je govorio i Moša Pijade, posebno o njihovom prvom susretu poslije Pijadina izlaska s robije. Zabilježio je i Titov petorosatni razgovor s grupom američkih naprednih intelektualaca koji su ga posjetili na Brionima. Adamič je bio prevodilac, pa bilježi da je Tito dobro razumio, ali nije govorio engleski. Zabilježio je svoje razočaranje zbog toga što su ti toliko dobronamjerni i inteligentni Amerikanci pokazali tako malo sposobnosti za razumijevanje Jugoslavije i Tita.

Adamič se za opis razdoblja oslobodilačkog rata također koristio kazivanjima mnogih ljudi. Posebno ga je impresionirao Ilija Gromovnik Hariš. O činjenici da se Tito iskazao kao nesumnjivi vojni genij razgovarao je s Kardeljem i M. Pijade, koji mu je pričao o razmjeni telegrama s Moskvom i čekanju sovjetske pomoći 1942. godine, kada je on sam danima čekao na durmitorskoj visoravni u blizini Žabljaka sovjetske avione. Veoma su zanimljive uspomene Antuna Augustinčića, posebno na Jajce 1943. kada je svoj duboki doživljaj Tita, njegovu unutrašnju ljepotu i izraz ljudske topline utisnuo u svoju memoriju da bi ga ostvario na Titovom spomeniku u dvorištu rodne kuće u Kumrovcu. Edvard Kocbek dao je Adamiću na korištenje svoj partizanski dnevnik. Adamič je opisao u detalje razgovor Koče Popovića i Milovana Đilasa s njemačkim generalom u vrijeme četvrte ofenzive. Popović i Nijemac razgovarali su na odličnom francuskom, a zadržani su i na večeri.

U razgovoru s desecima i desecima ljudi koji su mu iznosili svoje viđenje i doživljaj revolucije u kojoj su bili aktivni borci, Adamič je pitao kako su doživjeli Tita kao čovjeka, vođu, vojskovođu, što im znači herojstvo

kao osobni ili kolektivni čin, što je partizanstvo, da bi zaključio: »Vojna povijest jugoslavenske borbe bila je, ponavljam, pokret otpora protiv neprijatelja i njegovih kvislinga, ali istodobno i socijalna revolucija kojoj nisu saveznici bili ništa naklonjeniji od Osovine — pokret koji je rastao u klimaks prožet antiklimaksom, kroz sedam neprijateljskih i jednu narodnooslobodilačku ofanzivu.«²¹

Možda najjasnije pokazuju Adamičev odnos prema našoj revoluciji, prema Titu i novoj Jugoslaviji riječi koje je posvetio Titu, oduzevši mu oko »trideset sati njegova vremena kao da nema važnijeg posla od razgovora sa mnom«, kako kaže u knjizi: »Tito? ... Volim ga. Posebno sam ga volio onih kasnih sati ljetos u lipnju. Razgovarali smo čitavo popodne i večer. Kad smo počeli razgovor bio je on maršal Tito, a ja pisac koji maršala intervjuira. Pri kraju, poslije šest ili osam sati, bio je previše umoran da bi bio diplomat ili državnik. I ja sam također bio umoran. Jedan drugoga smo iscrpili ... Bio je pun bolnih uspomena na borbu — na klimaks, kako ga ja zovem — i razloga zbog kojih ne smije biti uništen duh nove Jugoslavije, koji se rodio u revoluciji. Govorio je Tito o Petoj ofanzivi, kako mu je bilo, kad je unaprije bio svjestan da će pasti tisuće njegovih drugova, stotine onih koje lično poznaje. To je bio jedan od krvavih razloga zbog kojih ne smije dozvoliti ni Kominformu ni 'Zapadu', svakome pojedinačno i obima zajedno, da unište ili okaljaju novu Jugoslaviju.«²²

Osnovna je vrijednost Adamičeve knjige, u kojoj ima i netočnih podataka ili zaključaka, to što je iskreno, duboko proživljeno svjedočanstvo o tome kako je u njegovoj rodnoj zemlji rastao pokret za revoluciju. kako je tekao revolucionarni proces, kakvi su bili vođe, posebno Tito, vrhovni komandant, kako je u svemu tome reagirao narod, što je to novo i vrijedno što nova Jugoslavija može dati svijetu. Upravo stoga što su ga zanimali povijesni tokovi i procesi preobražaja, ljudi u njima — više od nizanja činjenica i podataka, Adamičeva se knjiga i danas ističe među djelima o našoj novijoj povijesti. On je zaista prvi Titov biograf koji je svijetu nastojao objasniti kako je Tito sin svoga naroda, koji je izrastao iz njega, ali i kako se oblikovao u čovjeka, revolucionara. u vođu, u povijesnu ličnost. Sve je to davne 1949. i 1950. godine bilo dovoljno da ga mračne snage, bez obzira kakvim se političkim ili ideinim predznakom kitile, nastoje prijetnjama odvratiti od objavljivanja knjige. Svoje neudustajanje platio je najvišom ljudskom cijenom — životom.

Vladimir Dedijer, drugi Titov biograf, prvi na našem jeziku, po svojoj je funkciji, kao šef Direkcije za informacije, bio donekle predodređen da se bavi problemom informiranja svijeta o nama, a kad je i u nas sazrelo vrijeme za to, da napiše svoju knjigu o Titu. Gledano vremenski, njegov se rad ukršta s Adamičevim, iako knjigu piše i objavljuje nešto kasnije.

Adamič bilježi 1949. da mu je Dedijer pokazao svoju biblioteku u kojoj je bila i zbirka »protutitovske literature koja je objavljena u SAD od

²¹ Isto, str. 508.

²² Isto, str. 472.

1946. do 1948. godine.«²³ U kasnijem razgovoru Dedijer mu otkriva svoju želju da se bavi novom poviješću Jugoslavije i piše knjige o njoj.²⁴ Sam Tito mu spominje kako su ljudi kao Dedijer prezauzeti da bi djelovali kao pisci, da je prikupljanje građe o NOB tek na početku, tek se počinju istraživati neprijateljski arhivi, zarobljeni u toku rata. Tito ističe u razgovoru: »Možda postoji djelomično opravdanje u tome, da smo preblizu kompleksnim i teškim događajima, da bismo ih mogli lako ocijeniti, pa treba vremena da bi oni dobili pravu perspektivu.«²⁵

Sam Dedijer je također ostavio bilješke u svom glavnom dnevniku za razdoblje 1948—1953. koji je nazvao »Knjiga o knjizi«. Zapisao je da dnevnik ima »tri sveske, od kojih svaka približno po 300 stranica.«²⁶ Tu je zabilježio i kako se rodila ideja za pisanje Titove biografije. U studenom 1949, kada je boravio u jugoslavenskoj delegaciji na zasjedanju OUN, Dedijer je poslije sukoba u kojem je predstavnik Poljske vrijeđao Jugoslaviju i Tita, odlučio da napiše knjigu o Jugoslaviji: »[. . .] koja bi upoznala svet s razvitkom naše revolucije. A povod je bio dvoboj s Poljskom. Velike zemlje imaju moćne aparate da proturaju svoje ideje, svoje knjige, a mi nemamo.«²⁷ U New Yorku je izradio prvi nacrt Titove biografije po glavama, a na brodu u povratku s Milanom Bartošem razgovarao o svojoj zamisli i zajednički su izradili nove teze. Kako je Tito dobio u međuvremenu dvije ponude da objavi svoje memoare u SAD, Dedijer mu je izložio svoju ideju: »Eto pišu ljudi iz inostranstva, mi za njih dirinčimo, skupljamo materijale, pa ipak nismo zadovoljni. Kako bi bilo da ja pokušam. Neću te mnogo mučiti pitanjima [. . .].«²⁸ Tito je pristao da Dedijer piše knjigu, nisu raspravljali o planu i sadržaju knjige, jer: »On je to bio sasvim ostavio meni.«²⁹ Dedijer je odlučio da knjigu ponudi onom američkom izdavaču koji pruži najbolje financijske uvjete.

U prikupljanju materijala Dedijeru su osobito pomagali Vili Jeger, Slavica Fran, Dojčilo Mitrović i Vuka Bugarčić. Ističe da su suradnici s terena nastojali »uljepšavati« Titovu biografiju, na što je morao posebno paziti.

U jednom razgovoru s Titom, koji je stenografirao T. Stanojević, a vođen je 1. srpnja 1952. godine, govorili su i o tome kako Tito priprema svoje govore, kako piše referate, što čita, koliko jezika govori, kakvo slikarstvo voli, kako gleda na ulogu ličnosti u historiji, kako bi definirao socijalizam i »titoizam«, o individualnim slobodama u socijalizmu, problemima kolektivizacije i karakteru jugoslavenske revolucije. Stenogram toga razgovora Dedijer je stavio u »Knjigu o knjizi«.

²³ Orel in korenine, n. dj., str. 79.

²⁴ Isto, str. 93.

²⁵ Isto, str. 282.

²⁶ *Vladimir Dedijer*, Izgubljena bitka J. V. Staljina, n. dj., potpis pod slikom uz str. 240.

²⁷ Isto, str. 334.

²⁸ Isto, str. 336.

²⁹ Isto.

O karakteru naše revolucije Tito je, uz ostalo, rekao: »Pokazalo se da je naša revolucija, za razliku od sovjetske, imala mnogo masovniju bazu. To je baš ono što čini našu revoluciju specifičnom. Baš ta masovnost, ta široka baza revolucije, stvorila se na njenom dvostrukom karakteru, jer je naša revolucija imala ne samo karakter oslobodilačke borbe protiv okupatora, nego i karakter borbe protiv jednog starog društvenog sistema. To je dalo onu široku masovnu bazu revoluciji. Da smo mi imali samo proletersku revoluciju, ona ne bi kod nas uspela. Možda bi uspela samo sa sovjetskim bajonetima, ali to ne bi bila revolucija.«³⁰

Dedijer je završio rukopis Titove biografije 28. rujna 1952: »Posao je trajao bezmalo tri godine.«³¹ S obzirom na izuzetno značenje koje Dedijer pridaje Titovom pismu od 1. rujna 1952. »[...] jer je sam drug Tito još prilikom završetka prvog izdanja 1953. godine naglasio da se u istoriji mora poštovati teorija distance«,³² citirat ćemo kako je on sam u »Knjizi o knjizi« zabilježio nastanak toga Titovog pisma: »Uveče sam bio kod druga Tita s Đilasom. Iznio sam ideju da bi Tito trebalo da se na neki način ogradi od ove knjige, da istakne da se konačni sudovi o događajima mogu dati tek iz jedne konačne perspektive. Tito se odmah složio, pa je zamolio Đilasa da skicira jedno pismo u tom smislu. Posle je on dodao neke preciznije formulacije.« Zatim citira tekst Titovog pisma od 1. rujna 1952. samo bez datuma.³³ Kad u predgovoru prvom izdanju »Priloga« citira posljednji odlomak iz tog pisma Dedijer kaže da mu ga je Tito »[...] uputio za izdanja ove knjige u inostranstvu [...]«,³⁴ Kako Dedijer govori o završetku knjige i odlasku k Titu u istom danu, 28. rujna 1952. godine, ostaju otvorena pitanja datiranja, kako je Tito prema datumu na njemu, uputio svoje pismo gotovo mjesec dana prije završetka rukopisa, kao i pitanje kome je to pismo trebalo biti upućeno, našem ili stranom čitaocu. Iz Titovog pisma jasno je vidljivo da se njegovi dojmovi odnose na »tekst razgovora koje sam s tobom vodio«, kako sam kaže, a ne na rukopis knjige koji je tek završavan ili završen, bez obzira na datiranje samog pisma. Zbog toga se pogotovo ne može Titova misao odnositi na historiografiju i na metodološki postupak u pisanju historijskih radova. S obzirom na svrhu za koju je napisano, kao i da je inicijativa Dedijerova, ne bi se moglo to pismo smatrati povodom da se Titu pripiše autorstvo za teoriju distance i njenu metodološku primjenu u obradi naše novije povijesti. Tito je u to vrijeme zaista imao malo vremena da bi se bavio i takvim problemom, uporno je odbijao da piše memoare, opravdavajući se da ima »posla preko guše«, kako je sam Dedijer zabilježio.

Kada je riječ o Titovom odnosu prema istraživanju i vrednovanju prošlosti, koji je izrazio u ovdje citiranom razgovoru s L. Adamićem, u predgovoru svojim »Sabranim djelima« i u pismu Dedijeru za potrebe

³⁰ Isto, str. 392.

³¹ Isto, str. 406.

³² *Vladimir Dedijer*, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, 1, Mladost, Liburnija, Spektar, Zagreb 1980, Predgovor, str. VI.

³³ *V. Dedijer*, Izgubljena bitka J. V. Staljina, n. dj., str. 407—408.

³⁴ *V. Dedijer*, Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju, Kultura, Zagreb 1953, Predgovor.

»Priloga«, on prije svega izražava Titov dijalektički način mišljenja. Svaka generacija ima pravo da izrazi svoj odnos prema prošlosti, ocjene jedne generacije ne moraju biti prihvaćene od druge, a pogled na prošlost mijenja se i s promjenom vremenske perspektive, cjelina procesa i značenje pojava sveobuhvatnije se mogu sagledati iz veće udaljenosti. To nije nikada za Tita značilo isključivanje suvremenika i naše generacije iz istraživanja, ocjenjivanja i sintetiziranja naše novije povijesti. Nije znanstveni postupak takvim Titovim pogledima pridavati značenje teorije, »Titove teorije distance«, pozivati se na tu teoriju kao osnovu *svoga* metodološkog postupka kao što je to učinio V. Dedijer.³⁵

Dedijer je odlomke rukopisa Titove biografije serijalizirao tako da su feljtoni objavljivani u listovima i revijama: *Life*, New York, *Figaro*, Paris, *Le Soir*, Bruxelles, *Sunday Times*, London, i dr. Objavljivanje u *Lifenu* koje je počelo u travnju 1952. bilo je prekinuto nakon četvrtog nastavka, kada je sama redakcija zbog velikog broja protestnih pisama napala sadržaj feljtona koji je izlazio pod naslovom »Tito speaks«. U *Figaronu* se javio i bivši kralj Petar i Živko Topalović.

Odlučivši da s Titovom biografijom krene na izdavačko tržište, Dedijer je, zahvaljujući i Johnu Philipsu, novinaru i savezničkom ratnom reporteru u našoj zemlji, koji mu je bio literarni agent, knjigu objavio na 36 jezika u 38 posebnih izdanja. Ostvaren je i golem financijski efekt.³⁶ Historiju oslobodilačke borbe i revolucije jugoslavenskih naroda, njihovu noviju povijest i život Josipa Broza Tita upoznali su milijuni ljudi u svijetu.³⁷

Sama knjiga izašla je najprije na engleskom jeziku u New Yorku 1953. također s naslovom »Tito speaks«. U Jugoslaviji je izašla pod naslovom »Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju« također 1953. godine.

Inozemna izdanja razlikuju se od prvoga jugoslavenskog jer imaju veći predgovor, dodatna poglavlja i opsežniji registar za potrebe inozemnog čitaoca. Imaju i više teksta u prvom licu koji je neposredno Titovo kazivanje. Određena poglavlja iz inozemnih izdanja prvi put su dodana

³⁵ Ta Dedijerova metodologija do krajnosti je izražena u reklamnom tekstu izdavačke kuće R. S. Schulz: »Knjiga pisana u duhu Titove 'Teorije distance' — to znači historija jednog života pisana sa distance prema događajima — bez prosuđivanja — bazirana na stotinama dosad neobjavljenih dokumenata i izjava svjedoka kao i dnevnica i bilješkama Titovih suradnika — fundamentirana aktima i uvidima u sve velike arhive svijeta, na bezbrojnim trakama, na kojima je Tito plastično, mahom duhovito, ocrtao etape svoga događajima bogatog života; također i po prvi puta iz njegove intimne sfere, obogaćeno protokoliranim privatnim razgovorima s njegovim biografom.«

Somnuteni tekst nalazi se u reklamnom prospektu za »prvo potpuno izdanje« knjige »Tito, Moj život, moje djelo, moja ostavština« (Tito — Mein Leben — Mein Werk — Mein Vermächtnis) njemačkog izdavača R. S. Schulza.

³⁶ V. Dedijer, Izgubljena bitka J. V. Staljina, n. dj., str. 409—410.

³⁷ O inozemnim izdanjima »Priloga za biografiju Josipa Broza Tita«, koja su objavljivana pod raznim naslovima, usp. bibliografiju radova V. Dedijera u Letopisu SANU, 1979. i rad *Arse Lazarevića*, Inostrana literatura o J. B. Titu, *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 9, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1974, str. 565—581. — Za izdanja u Jugoslaviji v. bibliografiju M. Sentić (usp. bibliografiju njenih radova u *Časopisu za savremenu povijest*, 1/1982).

»Prilozima« na slovenskom jeziku već 1953, a drugi put uz reprint »Priloga« u »Novim prilozima za biografiju Josipa Broza Tita«. ³⁸

I kompozicija jugoslavenskih i inozemnih verzija Titove biografije razlikuje se. Dok jugoslavenska verzija iz 1953, na hrvatskosrpskom jeziku latinicom i ćirilicom, koju je autor kasnije samo reprintirao, ima 20 glava, engleska verzija »Tito speaks« u londonskom izdanju, ³⁹ koju uzimam kao primjer, ima četiri dijela i 25 glava. U prvom dijelu ima 6 glava, a drugom 8, u trećem 7 i u četvrtom 4 glave. Naslovi glava također se razlikuju. Bila bi potrebna temeljita analiza da se utvrdi odnos sadržaja u jugoslavenskim i inozemnim izdanjima, kao i odnos između teksta u kojem se Tito neposredno citira u prvom licu, i teksta u kojem se prepričava. ⁴⁰ Takva bi analiza pokazala i da verzija koju bismo mogli smatrati temeljnom, standardnom — zapravo ne postoji. Istraživač mora uspoređivati različita izdanja i neke posebno objavljive tekstove i komparativno ih analizirati. Cjelina koja tako nastaje šira je od najčešće u nas korištenih izdanja iz 1953. godine.

Bilo je mnogo izdanja, mnogo feljtona i u Jugoslaviji i u inozemstvu. U gotovo trideset godina koje dijele prva jugoslavenska izdanja od prvog toma »Novih priloga« nastala je brojna literatura o Titu i socijalističkoj Jugoslaviji. Sam Dedijer čuvao je bogatu dokumentaciju koju je ulagao u »Knjigu o knjizi«. S pravom se moglo očekivati da napiše novu knjigu koja bi sadržavala ispravke grešaka i nova saznanja do kojih je povijena znanost u međuvremenu došla. No ništa od toga nije se dogodilo. U prvom tomu »Novih priloga« reprintirano je prvo izdanje, što je onemogućilo unošenje bilo kakvih ispravki, iako je autora na to obvezala i Titova želja »[...] da bi tu priliku trebalo iskoristiti da se otklone i isprave i neke druge nepreciznosti kojih u knjizi ima«. ⁴¹

Vladimir Dedijer je u predgovoru za »Nove priloge biografiji Josipa Broza Tita« najavio da će objaviti nove dokumente, svoje razgovore s drugom Titom (»s faksimilima zabeleški tih razgovora na kraju toma« — drugog), ispravke grešaka, svoj kritički osvrt na dosadašnju literaturu o Titu (»na sve što smatram da je neprecizno, a i netačno, objavljeno u monografijama kako u svetu, tako i kod nas«), kritičku bibliografiju,

³⁸ Prvi tom »Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita«, u bilj. 32 n. dj., sadrži: Zajednički *Predgovor* »Novim prilozima« reprint prvog izdanja latinicom, iz 1953, *Autobiografija Tita (iz Lifea)*, *Predgovor inozemnim izdanjima*, *Tito govori* (glave od dvadeset druge do dvadeset pete kojih nema u jugoslavenskom izdanju), *Sastanak Tita s Togliattijem 1946. godine* (iz talijanskog izdanja »Tito contro Mosca«), te kratak tekst *Sjećanja Johna Potokara na druga Tita* (iz slovenskog izdanja).

³⁹ *Tito speaks, His self portrait and struggle with Stalin* by Vladimir Dedijer, London, Weinfeld and Nicolson, London 1953.

⁴⁰ Kako je u prvom tomu »Novih priloga« pod naslovom »Tito govori« dan prijevod od dvadeset druge do dvadeset pete glave, a u jugoslavenskoj verziji ih ima dvadeset, autor nije objasnio što je s dvadeset prvom glavom engleske verzije. Ona se otprilike nalazi u sadržaju dvadesete glave u jugoslavenskoj verziji, iako je tekst u te dvije verzije različit. To navodim kao primjer.

⁴¹ Usp. faksimil pisma Berislava Badurine, šefa Kabineta Predsjednika Republike, od 8. svibnja 1978. godine, koji se nalazi na početku i prvog i drugog toma »Novih priloga«.

Uz problem porodice Božičković, koji navodi B. Badurina, dovoljno je — kao još jedan primjer — podsjetiti da se podaci o Titovoj braći i sestrama od kojih su u međuvremenu umrli svi osim sestre Tereze-Rezike, reprintiraju i 1980. godine.

indekse i popis suradnika za pojedinu glavu. Od svega toga Dedijer je objavio priloge i popis suradnika uz pojedine glave drugog toma »Novih priloga«, ali je ta debela knjiga objavljena čak i bez indeksa (nema ih ni za tekstove dodane uz reprint u prvom tomu) što jako otežava snalaženje u njoj.

Potrebno je još obratiti pažnju na tekstove koji su dodani u prvom tomu »Novih priloga«.

Tekst pod naslovom »Autobiografija Tita« ima uvodnu autorovu napomenu u kojoj, uz ostalo, kaže: »Prema metodološkim principima koje je Josip Broz Tito postavio u Predgovoru svojim *Sabranim djelima*, ovdje objavljujemo autentični tekst njegove Autobiografije zajedno s komentarima redakcije *Lifea* u kojem je ova Autobiografija objavljena travnja—svibnja 1952. godine [...].«⁴² Dedijer upozorava da napomene redakcije *Lifea* imaju brojeve a »Titove napomene« zvjezdicu.

Metodološki principi koje Dedijer navodi nisu baš jako poštivani. To nije autentični tekst Titove autobiografije a pogotovo ga nije napisao sam Tito, jer tekst u *Lifeu* ima naslov »Josip Broz Tito, Uz pomoć Vladimira Dedijera« i uvodnu bilješku redakcije: »Ovi članci proizašli iz izlaganja samoga Maršala Tita, izvadeni su iz materijala koji će stvoriti temelj autorizirane biografije Tita što je Vladimir Dedijer upravo piše.«⁴³ Teško da bi taj tekst mogao dobiti znanstvenu verifikaciju kao Titova autobiografija, a snimak naslovne stranice *Lifea* u prvom tomu »Novih priloga« ima najavu s naslovom »Tito speaks«.⁴⁴ Autor nije obrazložio zašto je tekst *preveden* iz *Lifea*, a ne objavljen u originalu, što je dovelo do mnogo nespretnih izraza u njemu.⁴⁵ Najavio je i objavljivanje svih materijala o »nedemokratskom postupku redakcije *Lifea*« koja je prekinula objavljivanje nakon četiri nastavka, ali to nije učinio.⁴⁶

Predgovor inozemnim izdanjima Vladimir Dedijer je prvi put objavio u časopisu »Nova misao«.⁴⁷ Datiran je sa svibnjem 1952. godine. Inicijativa za pisanje predgovora došla je po Dedijerovim riječima od stranih izdavača koji su zatražili da iznese pobude kojima se rukovodio pri pisanju knjige i »da se vidi da je knjigu pisao čovjek iz Jugoslavije, koji je učestvovao u ratu, a ne neki emigrant«.⁴⁸

⁴² »Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita«, n. dj., tom 1, str. 524. U Predgovoru za »Nove priloge« Dedijer taj tekst naziva »autobiografski tekst koji je drug Tito napisao 1952. godine«, Predgovor, str. V.

⁴³ Isto, str. 525.

⁴⁴ Isto, fotografija uz str. 528.

⁴⁵ Npr. »hikorijevi plodovi« u Zagorju na str. 529, »radničke hale« na str. 523, umjesto radnički domovi, »festival« kod plemena Kirgiza u stepi na str. 537, »tajna partijska organizacija« umjesto ilegalna na str. 541, »sindikalni službenici« umjesto aktivisti na str. 543, Titovo »službovanje na mjestu sekretara« umjesto funkcije sekretara MK KPJ u Zagrebu, na str. 543 itd. Prevodilac očigledno ne poznaje terminologiju našega radničkog pokreta, a V. Dedijer očito nije dotjerao prijevod, tako da su zbog dvostrukog prevođenja ostali pogrešni izrazi, formulacije i imena. Već i zbog dvostrukog prevođenja ne može se reći da je to autentični tekst.

⁴⁶ »Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita«, n. dj., tom 1, str. 585.

⁴⁷ Isto, str. 589. Nije naveden podatak o broju i godištu toga časopisa.

⁴⁸ Isto.

Tekst pod nazivom »Tito govori« po Dedijerovim je riječima prvi hrvatskosrpski prijevod posebnih poglavlja koja su knjizi dodavana na zahtjev pojedinih inozemnih izdavača.⁴⁹

Djelo Vladimira Dedijera »Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju« imalo je veliko značenje i u nas i u inozemstvu za upoznavanje naše novije povijesti i života Josipa Broza Tita. Upravo zbog toga trebalo je očekivati da autor napiše i cjelovitu Titovu biografiju. On se odlučio za drugi put — reprintiranje prve verzije i niz kombinacija teksta iz inozemnih izdanja. Takva je kombinacija inozemnih tekstova i reprinta i prvi tom »Novih priloga«. Za drugi tom ovom prilikom možemo reći samo — da ne odgovara najavljenom sadržaju. Zbog toga rad Vladimira Dedijera možemo smatrati vrijednom literaturom, koja će tek nakon kritičke obrade i komparativne analize raznih verzija i izdanja moći biti verificirana kao prilog za znanstvenu biografiju Josipa Broza Tita.

I na kraju, kakav je odnos između dvije prve Titove biografije, Adamičeve i Dedijerove?

1. Pisali su otprilike u isto vrijeme, Adamič 1949—1951, a Dedijer 1949—1952. Adamičeva knjiga izašla je 1952, a Dedijerova 1953. godine.

2. Adamičevo je djelo samom autorovom smrću definitivno završeno. Dedijer svoje redaktorski dograđuje i slaže u različite verzije do danas. Iako je prošlo trideset godina prilozi za *biografiju* nisu postali *biografija* nego *novi prilozi*.

3. Osnovni sadržaj knjige obojice autora ima u biti dva dijela, noviju povijest Jugoslavije, posebno suvremeni sukob s Kominformom i Titovu biografiju. Kod Adamiča je biografija u drugom dijelu knjige a kod Dedijera u prvom. Model izlaganja materije im je u osnovi isti, iako se Dedijer koristi raznovrsnijom građom, dok se Adamič više oslanja na svjedočanstva suvremenika da bi iz njihove »priče« stvorio svoju »cjelovitu priču«. Adamič je u cijeloj knjizi jasan — zanima ga povijest jugoslavenske revolucije, Titova životna povijest i značenje te revolucije i tečnosti u općim odnosima u svijetu, ali i njihovo značenje za budućnost tog svijeta. Dedijer je »uvijeniji«, njegovo je djelo unaprijed prilično podređeno i političkoj orijentaciji i duhovnoj strukturi inozemnog izdavača i čitaoca, zapadnom izdavačkom tržištu.

4. Adamičeva se knjiga zasniva u prvom redu na kazivanjima suvremenika i sudionika povijesnih zbivanja kao njihovom osobnom svjedočanstvu, a tek zatim na drugim podacima i činjenicama. Stoga ima grešaka u navođenju tih podataka i činjenica. Dedijer se također koristi kazivanjima suvremenika i sudionika, ali i drugom bogatom građom koju su mu prikupljali prilično brojni suradnici.

5. Iako Dedijer Adamiča smatra svojim velikim prijateljem i učiteljem,⁵⁰ nema traga tom odnosu u njegovom djelu. Tamo se Adamič koji obrađuje potpuno istu temu uopće ne spominje.

⁴⁹ Isto, str. 616.

⁵⁰ V. Dedijer o Louisu Adamiču u emisiji TV-Ljubljana u povodu 30. godišnjice Adamičeve smrti.

6. U historiografiji će i Adamićevo i Dedijerovo djelo ostati zabilježeno kao prve Titove biografije. Dedijerovo je djelo pisano iz Jugoslavije — kako to u *Lifen* piše »lična priča, pisana iznutra«, a Adamićevo je izraz velike privrženosti staroj domovini i iskreno svjedočanstvo o njoj sa željom da je upoznaju njegovi američki sugrađani.

7. Adamićevo djelo je do sada bilo pastorče naših izdavača (osim slovenskih), jer još uvijek nije prevedeno za hrvatskosrpsko jezično područje. Prema Dedijeru su bili mnogo naklonjeniji, što se može utvrditi u brojnim verzijama i reprintima, a za »Nove priloge« označiti i kao potpuno povjerenje unaprijed, prema tekstu koji tek treba napisati.

Kao opći zaključak mora se reći: »Orao i korijenje« zavređuje da ga čitamo a Louis Adamić da ga upoznamo u svoj širini njegova životnog djela, a ne samo kao književnika stručnom književnom analizom njegova opusa. Moramo ispraviti grešku prema, kronološki, zaista prvom piscu cjelovite Titove biografije.